

Un ilustru om de știință și sociolog Român

Mihail Pirlog

Comemorăm, în această perioadă, trecerea unui veac și un sfert de la nașterea celui care avea să devină una dintre cele mai bogate și multilaterale personalități ale științei și culturii românești de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului nostru, unind, într-un singur om, matematicianul, fizicianul, astronomul — deci, inițialul în științele exacte, pe de o parte —, sociologul, pe de altă parte, dublate, toate, dintr-o altă perspectivă, de omul de acțiune, omul politic, care a putut să aplice, parțial și în limitele concepției sale politice, ale nivelului de cunoaștere a socialului atins atunci, unele din ideile rezultate din cunoașterea problemelor societății românești contemporane lui (între altele, problemele dificile ale țărănimii, problema reorganizării sistemului învățământului), din teoria socială generală expusă în câteva lucrări, dintre care, celebră este *Mecanica socială*.

Fiul Smarandei și al lui Costache Haret (primul dintre cei cinci copii ai acestora) s-a născut în Iași, la 15 februarie 1851. Tatăl său a fost funcționar în lumea justiției; familia („neamul,”) Haret era relativ cunoscut și răspîndită în zona centrală a Moldovei, cele mai vechi documente care o consemnează datînd din anul 1691¹.

Și-a început învățătura în casa părintească, trecînd, apoi, la școala primară din Dorohoi, continuînd la o școală primară din Iași (schimbarea nu este doar spațială, în acei ani trecîndu-se, de la alfabetul chirilic, la cel latin în Principatele Unite Române). În septembrie 1862 intră, ca bursier, la liceul „Sf. Sava” din București, unde își susține și bacalaureatul, în mai 1869. Să remarcăm preocupările sale științifice, îndeosebi matematica, din această perioadă a liceului, care vor duce la alcătuirea și tipărirea, în 1873, a manualului de trigonometrie, după care vor studia liceenii următoarelor câteva decenii.

Între 1870—1872 funcționează ca profesor de matematică la cursul inferior al Seminarului Central din București, pentru a-și asigura veniturile necesare traiului, ca student sărac. În aprilie 1874 își susține lucrarea de licență în științele fizico-matematice. Trimis la Paris pentru continuarea studiilor (ministru fiind Titu Maiorescu), și-a susținut din nou licența în matematici în 1875 și, tot din nou, în fizică, în 1876. În 1878 și-a susținut teza de doctorat cu titlul *Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare*, în limba franceză, fiind primul român care a obținut la Paris titlul de doctor în matematici, iar lucrarea fiind elogiată ca originală și foarte valoroasă.

În același an ocupă, prin concurs, postul de profesor la Catedra de mecanică rațională a Facultății de științe. În 1881 predă matematica la seminarul „Nifon Mitropolitul” din București, precum și mecanica rațională la Școala de artilerie și geniu. Între 1882 și 1911 predă matematicile și la Școala de poduri și șosele, iar între 1888 și 1891 a predat mecanica rațională la Școala de ofițeri din București.

În 1879 devine membru corespondent al Academiei Române; în 1892 a fost ales membru activ al acesteia.

În același timp, a efectuat multe vizite, inspecții, anchete în diferite școli din țară, raportînd forurilor competente o serie de nereguli care diminuau eficiența și prestigiul învățământului: lipsa de atenție a autorităților locale pentru problemele școlilor, instruirea și disciplina reduse ale elevilor, starea precară a clădirilor școlilor etc.

În 1881 face parte din comisia centrală de statistică, iar în 1882 — din Consiliul permanent de instrucțiune (organism al ministerului învățământului pe atunci) — debutul activității sale de administrație și politică școlară. În 1883 este numit inspector general al școlilor.

¹ Gh. Adamescu, *Viața și activitatea lui Spiru C. Haret*, București, Edit. „Cartea românească”, 1936, p. 6.

În 1885, odată cu venirea la putere a liberalilor, Spiru Haret este numit secretar general în „Ministerul de Instrucție”, până în 1888. 1889 este anul când devine membru al partidului liberal, iar în 1895 — deputat al județului Ilfov din partea acestui partid.

Între 31 martie 1897—11 aprilie 1899, 14 februarie 1901—22 decembrie 1904 și 12 martie 1907—28 decembrie 1910 a fost ministru al învățămîntului și cultelor în guverne liberale. În prima etapă, a elaborat legi privind învățămîntul secundar (liceal și gimnazial) și superior, precum și cel profesional, adoptate în 1898, respectiv, 1899; a elaborat regulamentele necesare, pune bazele unei cît mai largi cuprinderi în școală a populației (prefigurînd, parcă, cerințele actuale „educații permanente”), mai ales prin înființarea cursurilor pentru adulți. A militat perseverent pentru creșterea ponderii școlilor secundare cu profil practic, profesional, reducîndu-se cea a liceelor și gimnaziilor teoretice.

În 1907 — anul marii răscoale țărănești — a făcut parte, ca ministru al învățămîntului din guvernul liberal chemat să „rezolve situația” din țară. A fost acuzat ca autor moral, ca instigator, al răscoalei, prin indemnarea corpului didactic să se „amestece” în politica vremii, în scopul răsturnării conservatorilor de la putere.

În 1905 S. Haret publicase *Chestia țărănească*, lucrare în care făcuse o analiză relativ amplă, critică, cu elemente care trebuie reținute, asupra situației țărănimii române; deficitare sînt, însă, căile preconizate pentru ieșirea din această situație, căi în esență, reformiste, nerevoluționare (specifice gândirii sociale haretiene).

În primăvara anului 1911, S. Haret iese la pensie, fără a-și reduce, însă, activitatea pe tărîm social: a înființat „Liga Deșteptarea” (urmărind ridicarea culturală a țărănimii, dar și o utopică „pace socială”), a fost vicepreședinte al „Asociației Universității Populare din București”. A murit la 17 decembrie 1912.

Spiritul critic a fost o dimensiune constantă a activității lui Spiru Haret ca administrator al sistemului învățămîntului în România acelor ani; în bună măsură, vom găsi concordanțe între esența măsurilor preconizate de el (prin legile, regulamentele, instrucțiunile elaborate) pentru remedierea situațiilor deficitare (uneori, alarmante) din învățămînt și teoria socială generală, din principala sa lucrare de sociologie, *Mecanica socială* (lucrare în care, însă, predomină aspectele metodologice ale științei. Spunem numai „în bună măsură” deoarece dacă, în lucrare, opțiunea politică a autorului de-abia se face simțită, pe alocuri și foarte voalat (predominînd expunerea pe ton strict logic, sec, precis), pe tărîmul activității concrete amprenta aceleiași opțiuni este sensibilă. Cîteva din racilele învățămîntului erau: redusă competență a unor cadre didactice, corelată cu formalismul unor concursuri de recrutare și promovare a acestora; neaplicarea legislației școlare (datorată și incoerenței interne a acestui sistem normativ); lipsa de regulamente de funcționare a catedrelor universitare, necorelarea planurilor școlare ale treptelor învățămîntului; insuficiența controlului, lipsa de material didactic; localuri insănătoșite; sistem deficitar al examenelor și examinării (de unde afacerismul lor), organizarea și amplasarea teritorială defectuoasă ale gimnaziilor reale (care realizau o orientare profesională); în fine, „un defect foarte grav al întregului nostru învățămînt fără excepție este de a nu se ocupa decît de instrucțiune și nicidecum de educațiune”, precum și „nici o încercare de a dezvolta patriotismul copiilor”². Fiecărei probleme S. Haret i-a adus o rezolvare sau a propus una — toate, însă, tributare unei viziuni oarecum fragmentare, a rezolvărilor pe planul strict al problemei, înființîndu-se diverse consilii și comitete, cu noi regulamente și instrucțiuni, pierzîndu-se treptat din vedere aspectul global al deficiențelor, necesitatea nu a unor remedieri locale ale sistemului existent, ci a restructurării acestuia pe alte baze.

Paralel cu munca de „om al școlii”, de legislator al acesteia (elaborînd și cîteva manuale necesare), S. Haret a avut și o susținută activitate politică parlamentară, dublată, uneori, de ascuțimea neiertătoare a verbului polemistului. Preponderent, această activitate a fost strîns legată de preocupările lui S. Haret de organizare a învățămîntului, el fiind raportor, de pildă, al proiectelor de lege privind învățămîntul elementar și înființarea și funcționarea casei școlilor (care ar fi ușurat construirea de localuri pentru școlile primare de către comune), privind învățămîntul secundar și superior, cel profesional etc.; mai mult, de fiecare dată cînd a fost din nou ministru al învățămîntului, a trebuit să-și resustină măsurile luate în perioada fostelor sale ministere, să refacă ceea ce între aceste ministere se destrămase, sub conducerea altor miniștri, aducînd el însuși, după caz, proiecte de modificări necesare ale unor legi chiar de el propuse, făcînd eforturi de permanentă adaptare a cadrului juridic adoptat la dinamica sistemului de instruire. S-a preocupat și de alte probleme, ca restaurarea monumentelor istorice,

² *Idem*, p. 78—79.

comisia istorică (pentru stimularea cercetării și publicațiilor istorice), organizarea teatrelor etc. — în condițiile în care a trebuit să facă față multor și intense atacuri nedrepte venite din partea adversarilor politici.

Iscusit polemist s-a arătat a fi Haret mai cu seamă în perioadele în care, nefiind ministru și vrînd să-și vadă conservate realizările sale, a criticat măsurile luate de alți miniștri ai învățămîntului (unele măsuri vizibile anti-haretiste, modalitatea ca atare fiind specifică politicianismului burghez: pentru subminarea și subaprecierea unui om, erau atacate și persoana și activitatea acesteia, și realizările și nerealizările). Amintim *Pagini de istorie, Chestiunea clădirilor școlare sau 3 mai mare decît 6, Chestiuni de învățămînt*³ etc., etc — unele semnate cu pseudonim.

Dealtfel, o altă fațetă a personalității și activității lui S. Haret ne este dezvăluită de scrierile sale, care îmbrățișează domenii variate: în științe exacte — *Considerațiuni relative la studiul experimental al mișcării apei în canale descoperite și la constituțiunea intimă a fluidelor, Curs de trigonometrie, Teorema arilor în mișcarea sistemelor materiale, Observațiuni științifice. Meteorul de la 29 noiembrie 1911, Pata cea mare roșie de la planeta Jupiter* etc.; am mai amintit multimea de articole în presă, legi, instrucțiuni, manuale, rapoarte, expuneri de motive la proiectele de legi, memorii, regulamente, cuvîntări — legate de activitatea didactică, de cea de ministru al învățămîntului. În acestea vom găsi, uneori exprimate concentrat, apropiat de concizia maximei, opinii ale lui S. Haret despre rolul învățămîntului în societate, despre unele stări de lucruri în acest domeniu, vădindu-se gîndirea prospectivă a autorului lor. De pildă: „Este indispensabil ca tot ce se învață în școală să se învețe cu gîndul de a utiliza acel învățămînt“; „Învățătorul să fie sătean el însuși și, prin urmare, să păstreze iubirea pămîntului și deprinderea de a-l lucra,„; „Școlile secundare sînt destinate a satisface diferite trebuințe ale societății; aceste trebuințe sînt limitate și dacă numărul școlilor secundare ar spori mai mult decît aceste trebuințe reclamă, s-ar crea o sumă de oameni declasați, spre nenorocirea lor și spre primejduirea rînduiei țării“; „Universitățile să nu fie numai niște școli superioare, un fel de continuare a liceului, ci niște vaste centre de cultură în care să găsească mijlocul de a se manifesta întreaga mișcare culturală a țării în ce are ea mai bun și mai înalt“⁴; „... era greșită direcțiunea aproape exclusiv teoretică ce s-a dat pînă acum învățămîntului nostru public și... se cuvine a se aduce cît mai curînd o îndreptare, a se mai restrînge învățămîntul secundar pentru a se da o impulsie mai energică celui profesional... O școală profesională care nu produce nici un venit este un adevărat non-sens...“⁵.

Fără îndoială, însă, că unul din domeniile care îl consacră cel mai mult pe S. Haret în istoria culturii noastre naționale și care îl menține în actualitate este cel al științelor sociale, al sociologiei, în special. Imensa majoritate a analizelor învățămîntului elaborate de el cuprînd, explicit sau implicit, elemente de temeinică analiză sociologică a realităților sociale contemporane lui; la fel, marele număr de legi proiectate și propuse de el și adoptate pleacă, fără dubiu (ca și exigențele puse de el învățămîntului, cadrelor didactice), de la asemenea prealabile analize sociologice ale stărilor sociale reale, ale dinamicii și tendințelor acestora — ilustrînd, astfel, concluzia, confirmată de sociologia marxistă, după care cadrul normativ juridic, social-general sau pe compartimente ale vieții sociale, trebuie elaborat și continu adaptat realității sociale numai în urma analizelor științifice sociologice și interdisciplinare ale acestei realități. Scrierile în care apar explicit preocupările de sociologie ale lui S. Haret (inclusiv preocupări, uneori, din alte științe sociale) sînt *Notă asupra populației României* (1903), *Chestia țărănească* (1905), *Mecanica socială* (1910) și *Despre mecanica socială* (1911). Desigur, însă, că, în materie de sociologie (vizînd atît partea concretă, explorativ-descriptivă, cît și cea teoretică, de metodologie și epistemologie sociologice), cea mai valoroasă lucrare rămîne *Mecanica socială*.

Spiru Haret este unul din gînditorii care au încercat o întemeiere a folosirii matematicii în sociologie; ideea este frecventă astăzi, dar cu un amendament justificat epistemologic: e vorba de modul folosirii matematicii în sociologie. Desigur, ca pioner, Haret a comis unele erori în acest sens; totuși, avem convingerea că, cel puțin sub raportul implicațiilor teoretice, *Mecanica socială* rămîne și pentru astăzi una din cărțile importante ale sociologiei românești.

Mecanica socială este, în primul rînd, o carte de metodologie sociologică; e vorba de un îndreptar, dar nu atît pentru cercetare concretă, cît pentru însăși întemeierea teoretică a sociologiei ca știință. Haret arată că, deși fenomenele sociale au fost mult studiate, doar arareori studiile au condus la concluzii generale-valabile (vădînd, astfel, vicii de metodă); pe de altă

³ *Idem*, p. 269 și urm.

⁴ *Idem*, p. 339.

⁵ *Idem*, p. 122 și urm.

parte, mecanica rațională și instrumentul matematic, în general, ajunseseră, în timpul lui Haret, la un grad înalt de constituire, astfel încât Haret va spune că, pentru a stabili norme și clasificări pentru fenomenele sociale, „mi-a servit foarte mult, ca termen de comparație, o altă știință, care acum trei sute de ani se prezenta sub o aparență tot așa de nesigură ca și știința socială, dar care azi este o știință perfect constituită. Aceasta este Mecanica Rațională”⁶. Apelul metodologic la mecanică al lui Haret este limpede (e vorba de apelul la axiomele și expresiile matematice ale legilor mecanicii raționale); el spune că „acest studiu este o încercare de aplicare a metodei științifice în cercetarea problemei sociale... o metodă care va permite, după opinia noastră, să se introducă în studiul problemelor sociale acea rigoare a raționamentului care dă atât de strălucite rezultate în ceea ce numim științele exacte”⁷.

Sociologia lui Haret are note originale puternice, dar suferă și unele influențe, dintre care cea mai importantă pare a fi cea a lui A. Comte. Fondatorul pozitivismului și al sociologiei vorbise, inițial, de o „fizică socială”, care va deveni o „sociologie”, gândită, esențial, ca știință de sinteză a acțiunii și speculației teoretice; Comte, însă, abandonează ulterior această poziție teoretică, ajungând, în final, să postuleze o veritabilă prăpastie între sociologie și matematică, cea mai complexă dintre științe trebuind să reziste invaziei matematice, pentru a se consacra ordinii, echilibrului, consensului social.

La Haret, societatea apare ca un mecanism social, cu elemente (indivizi, grupuri, instituții) aflate în relații reciproce, guvernate de legile unei evoluții liniare, precizabile (legi concepute ca fiind rigide); mecanismul social se află într-un echilibru relativ stabil, acest lucru neexcluzând mișcarea socială, datorată acțiunii unor forțe sociale; mișcarea socială și acțiunea forțelor sint, la rindul lor, guvernate de legi, cum ar fi: legea acțiunii și reacției sociale, legea conservării energiei sociale, principiul minime acțiuni.

Pentru Haret, „în sociologie, cauzele care determină echilibrul și mișcarea sint mai numeroase decât în mecanică, apoi studiul modului de acțiune al acestor cauze este departe de a fi atât de avansat în sociologie precum este el în mecanică”⁸. Haret va afirma că „anumite principii care servesc drept bază mecanicii raționale pot fi stabilite, într-un anumit fel, și pentru fenomenele sociale”⁹. Acest mecanism îl face pe Haret să aplice domeniului social axioma inerției, axioma mișcărilor relative și cea a egalității acțiunii cu reacția (păstrând pînă și terminologia din mecanică) — ca axiome principale ale unei mecanici sociale (nemaivorbind de legea continuității oricărui fenomen social sau de considerarea individului social în analogie cu punctul matematic). Mecanismul se vadește și în structura *Mecanicii sociale*: diviziunii dintre statica socială și dinamica socială (reminiscentă din Comte) îi corespunde diviziunea între problema echilibrului social, care analizează ponderile elementelor constitutive ale sistemului social, și problema acțiunii forțelor sociale (între care individul este forța principală), propunind legi ale dinamicii.

Credem că la Haret se poate vorbi de o oarecare discordanță între intenții și rezultate; mecanicismul este reprobabil numai în ce privește rezultatele demersului său și constă, credem în două puncte principale: viziunea mecanicistă asupra societății; convingerea că transferul de metode între două științe este posibil în întregime și aproape fără restricții (sau cu restricții minime dar neprecizate, de altfel, de Haret).

Ideea aplicării matematicii în sociologie nu este, însă, deloc mecanicistă; ea este un efect firesc al evoluției cunoașterii științifice. Esențial este, însă, modul aplicării; la Haret, transferul de metode se face pe baza identificării obiectului sociologiei cu obiectul altei științe, din care sint împrumutate și legile sociologiei. Astfel, specificul sociologiei, calitatea ei de știință autonomă, sint subminate; se ajunge la situația în care, încercîndu-se fundamentarea unei științe, se pun premisele disoluției ei; interpretarea sociologică a rezultatelor cercetării riscă să devină secundară față de expresia matematică a datelor și legilor sociale.

Acestea ar fi cîteva din consecințele mecanicismului matematic substituit, nu aplicat în sociologie. Trebuie, însă, remarcat că Haret nu este exclusivist, în sensul că el nu susține nicidecum că sociologia va fi sociologie doar în măsura în care va fi mecanică. La fel, el nu pretinde că a elaborat un sistem sociologic original; putem conchide, deci, fără riscuri mari, că Haret a văzut în aplicarea mecanicii sociale o posibilitate de a așeza sociologia sub semnul exactității și preciziei, considerînd că instrumentarul matematic al mecanicii poate fi considerat model al proceselor sociale.

Tot în analogie cu mecanica rațională, Haret formulează necesitatea observației ca metodă pentru sociologie. Aceasta trebuie să meargă din aproape în aproape, din aproximare în

⁶ S. Haret, *Mecanica socială*, București, Edit. științifică, 1969, p. 205.

⁷ *Op. cit.*, p. 31.

⁸ *Op. cit.*, p. 31.

⁹ *Idem.*

aproximare, în cercetarea cauzelor sociale; este mai bine să se înceapă cu aproximații grosiere, dar corigibile, decît cu aprecieri calitative directe asupra fenomenelor, aprecieri care de cele mai multe ori, complică cunoașterea; cu timpul, prin perfecționarea aproximărilor, sociologia va atinge perfecțiunea științelor exacte.

Sociologia poate folosi matematica și în soluționarea unor probleme practice care, deocamdată, sînt rezolvate „la bunul plac al inspirației de moment”¹⁰ (de exemplu, în domeniul unor decizii care cer cunoașterea precisă a legilor sociale).

Utilizarea metodei matematice în sociologie trebuie să rezolve problema exprimării complexității fenomenelor sociale. S. Haret arată că această complexitate este datorată faptului că variabilele independente sînt puține în domeniul social și că orice fenomen este funcție de cîteva variabile. Ecuația lui va avea forma:

$$F(x, y, z, t, u, v) = 0$$

Această ecuație e suficientă pentru a determina pe x dacă vom cunoaște celelalte variabile de unde $x = f(y, z, t, u, v)$.

Studiul fenomenului este redus, în ultimă instanță, la analiza matematică a funcțiilor lui; dacă aflăm forma funcției f , obținem legea fenomenului respectiv. De obicei, e greu să cunoaștem valorile celorlalte variabile pentru a o determina pe ultima, necunoscută; în acest caz, folosim fie metoda aproximărilor succesive prin care, pentru moment, facem abstracție de o parte din variabile (cele mai puțin importante, care perturbază acțiunea variabilei sau variabilelor principale), fie sisteme de ecuații. Rezultatele obținute trebuie corelate cu datele observației — astfel, ecuațiile stabilite pot fi perfecționate.

După S. Haret, statistica, utilizînd frecvent tabele cu valori ale variabilelor, poate stabili asemenea legi empirice ale faptelor.

Avem $y = f(x)$; adică x , variînd extrem de puțin, y variază tot atît de puțin, $y = f(x)$ este funcție continuă. Haret arată că orice fenomen social este continuu atît timp cît funcția sa este continuă; el postulează că „toate fenomenele sociale sînt continue. Această lege generală se stabilește prin observație”¹¹.

Un fenomen este continuu și în cazul schimbării bruște a condițiilor sale (schimbare care aduce discontinuitatea), prin aceea că, de fapt, avem de-a face cu două fenomene deosebite, unul precedînd, celălalt urmînd schimbării condițiilor; schimbarea fenomenului însuși nu are loc, în general, în mod brusc, chiar și atunci cînd condițiile sale se schimbă brusc.

Pentru a putea aplica matematica în analiza generală a societății, S. Haret definește cîteva noțiuni sociologice importante și anume: 1. societatea sau corpul social este „o reuniune de indivizi supuși, pe de o parte, acțiunilor lor reciproce, pe de alta, unor acțiuni exterioare”¹². Ea este esențial variabilă. 2. „Individul este elementul constitutiv al corpului social, căci este indivizibil. El joacă pentru corpul social același rol pe care îl joacă atomul pentru un corp material”¹³.

Cauzele care fac variabilă societatea sînt multiple, dar pot fi clasificate în: economice, intelectuale, morale. În legătură cu ele, S. Haret arată că „pentru scopul urmărit de noi, va fi adesea posibil să ne mulțumim cu considerarea numai a celor mai apropiate cauze”¹⁴, pentru că „nici în alte științe nu se procedează altfel. Astfel, cînd în mecanica cerească se tratează mișcarea stelelor, se consideră forța de atracție universală fără a lua în considerare cauzele cărora se datorează această forță”¹⁵. Am citat aceste cuvinte pentru a ilustra analogia deplină stabilită, uneori, de Haret între sociologie și mecanică pe plan metodologic (aceasta neînsemnînd că principiul enunțat în primele cuvinte nu este util studiului).

Haret continuă seria de definiții, spunînd că starea sau situația socială a unui individ este „starea definită prin ansamblul celor trei mărimi care vor reprezenta averea sa economică, intelectuală și morală”¹⁶; mărimile corespunzătoare acestor averi vor fi simbolizate prin x , y , respectiv, z și vor lua valori pe axele sistemului rectangular OX , OY , OZ , care definesc spațiul social. În acest spațiu este precizabilă starea socială a oricărui individ; sensul pozitiv al unei axe este cel care indică creșterea averii reprezentate.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 32.

¹¹ *Op. cit.*, p. 53.

¹² *Op. cit.*, p. 60.

¹³ *Op. cit.*, p. 60.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 62.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 62.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 65.

Un capitol important al *Mecanicii sociale* este cel consacrat analizei staticii sociale; el debutează prin definirea echilibrului social ca echilibru al forțelor sociale astfel, încât suprimarea acestora nu afectează starea de repaos sau de mișcare socială a individului sau societății, stare avută înainte de suprimarea forțelor. Starea de echilibru este diferită de cea de repaos; forțele sociale pot fi compuse într-o rezultantă și, atunci când ele se află în echilibru, oricare dintre forțe este egală și direct opusă rezultantei celorlalte forțe sociale.

Haret arătase că forțele sociale pot fi reprezentate geometric prin vectori; acest lucru îl determină să transpună în sociologie câteva principii de mecanică, cu ajutorul cărora poate fi determinat centrul de greutate al corpului social la un moment dat; calculul se face analog cu cel din mecanică, cunoscând mărimea forțelor paralele care acționează asupra punctelor care compun corpul.

Trebuie arătat că acest concept, de centru de greutate a unui corp social, este destul de vag la S. Haret; corespondentul său social real se stabilește foarte dificil, aproape imposibil, deoarece acest concept nu reprezintă o cuantificare a ponderii grupurilor sociale. Este unul din conceptele care arată cât de forțat poate fi transferul din mecanică în sociologie; dealtfel, nici S. Haret nu insistă asupra lui.

Dar statica socială nu constituie o teorie integrală asupra societății. Ea este doar o secvență a analizei mecanismului social care evoluează riguros, secvență care se completează, logic, cu analiza dinamicii sociale. Continuuând analogia metodologică între mecanică și sociologie, Haret afirmă: „ca toate ramurile științelor matematice, dinamica rațională are ca punct de plecare un anumit număr de axiome din care decurg, prin simplă deducție, toate teoriile sale. Aceste axiome sînt considerate ca rezultat al observației fenomenelor mecanice”¹⁷.

Spiru Haret este de părere că aceste axiome sînt perfect rezonabile în condițiile aplicării lor în domeniul social; în principiu, nu se pot aduce obiecții acestui punct de vedere, în afara celei cu privire la simplificarea foarte mare care este adusă socialului, începînd să fie afectate chiar trăsăturile esențiale ale acestuia, între care complexitatea nu este ultima.

Pentru a putea utiliza unele axiome și ecuații în sociologie, desigur că simplificarea socialului este inevitabilă. Esențial este să fie respectate limitele acestei simplificări, limite care trebuie stabilite de către sociolog și nu de către tehnica matematică.

Verificarea axiomelor se face, după Haret, în sociologie numai prin observație, întrucît experimentul este imposibil. Această idee începe astăzi să fie infirmată; dealtfel, începe să se schimbe și accepția dată noțiunii de axiomă; ea nu mai este considerată ca absolut nedemonstrabilă, absolut dată, ci este considerată ca nedemonstrabilă numai pentru a folosi ca premisă unei demonstrații particulare — deci, axioma devine un enunț relativ nedemonstrabil.

Deosebirea între statica socială și dinamica socială constă în aceea că în ecuațiile ultimei timpul figurează, pe cînd în ecuațiile echilibrului timpul nu apare.

Pe lîngă timp, lungime, forțe, în studiu intervine și elementul masă. Pentru toate aceste mărimi trebuie stabilite unități de măsură care pot fi, respectiv, anul, deceniul, bogăția, instrucția, starea criminalității etc. Pentru masă, Haret dă o definiție relațională: masele sociale a doi indivizi sînt egale cînd, acționînd concomitent asupra lor forțe identice, mișcările sociale imprimă sînt identice; cînd mișcările diferă, masele diferă. În societate, însă, masa socială a indivizilor nu este constantă; de exemplu, un negustor este afectat mai mult de o cauză economică decît de una intelectuală, pe cînd la un profesor situația este inversă — deci, masa primului a fost mai mare decît masa socială a celui de-al doilea relativ la cauza economică și mai mică relativ la cea intelectuală. Cu alte cuvinte, aceeași forță poate avea asupra aceluiași individ efecte diferite în momente diferite. Masa socială este, deci, relativă, inconstantă, spre deosebire de masa mecanică. Este un punct în care Haret înfăptuiește o distanțare ontologică justă între mecanică și sociologie, distanțare care se traduce, încă, și printr-o neclarificare a noțiunii de masă: este destul de greu să dăm o semnificație exactă masei sociale.

„Două mase sociale distincte și juxtapuse”¹⁸ pentru un răstimp, difuzează; amestecul lor din apropierea zonei de contact este în funcție de timp și de naturile maselor sociale juxtapuse. Haret face analogie cu difuziunea mecanică a gazelor petrecută după ecuația $t = kd^2$, unde t = timpul, d = distanța între mese, iar k = coeficient numeric variabil cu natura maselor. Haret, însă, precizează imediat că „difuziunea socială este un fenomen foarte complex și ne îndoiim că simpla lege empirică a difuziunii gazelor ar fi suficientă pentru a o explica”¹⁹, pentru că trebuie luate în seamă și importanțele sociale ale grupurilor care difuzează.

¹⁷ *Op. cit.*, p. 87.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 127.

¹⁹ *Op. cit.*, p. 128.

Legile care sînt impuse unui corp social de către legiuitorul său, va arăta Haret, se justifică numai în cazul că fac să crească una, două sau toate cele trei coordonate ale centrului de greutate a corpului social. Aceste legi sînt indiferente dacă centrul rămîne imobil sau dăunătoare dacă centrul regresează pe una, două sau toate cele trei coordonate ale sale.

Desigur, S. Haret poate fi încadrat în curentul general al pozitivismului sociologic, prin încercarea sa de a oferi sociologiei o cale de evoluție și o fundamentare a metodologiei analoge celor din mecanica rațională, prin intermediul expresiilor matematice ale acestora. Iar ca pozitivist, Haret prezintă una din trăsăturile caracteristice ale curentului: reducționismul, relativ atît la natura obiectului cercetat, cît și la metodele de cunoaștere lui. În cazul lui Haret, fiind vorba de o reducere ontologică și epistemologică a socialului la mecanic, specificitatea cunoașterii sociologice este diminuată.

Această reducere a socialului la mecanic nu este posibilă fără o simplificare a lui; astfel se explică — credem — faptul că S. Haret utilizează doar matematici numerice, încercînd stabilirea expresiilor matematice ale ponderilor elementelor sociale, nu și ale relațiilor sociale; se poate conchide de aici că mecanismul sociologic, în măsura în care este și matematic, exclude folosirea în sociologie a matematicilor nonnumerice (structurale); este, însă, adevărat că o parte dintre aceste matematici au apărut după moartea lui S. Haret.

Sociologia lui S. Haret apare, aproape în întregime, ca fiind dedusă din mecanica rațională; ea este axiomatizată, fiind, în fond, o aplicare evasiexhaustivă a matematicii mecanicii în sociologie; din acest motiv, o dezvoltare a ei, în linia propusă de Haret, este foarte dificilă, pentru că teoria mecanicii raționale fiind un sistem închis, încheiat, la fel va fi și mecanica socială. Cel puțin, axiome noi, asemănătoare celor date de Haret, nu mai pot fi date, iar definițiile haretiene ale elementelor sociale, date în spiritul mecanicii raționale, nu mai pot fi schimbate sau completate. Probabil, ar trebui făcut și în matematicile sociale saltul făcut de fizică între mecanica newtoniană și cea cuantică (lucru care, după cum se pare, se face acum de către matematicile calitative; oricum, în acest context, nu trebuie uitate aluziile lui S. Haret cu privire, de exemplu, la posibilitatea conceperii unui hiperspațiu social).

Sociologia lui S. Haret este o sociologie pură, a unei societăți construite ideal, abstract, a unei societăți contradictorii doar la suprafața ei; se poate afirma că metodologia lui S. Haret este pe deplin adecvată concepției sale sociologice generale — dar, cum această metodologie se bazează pe ideea fecundă a folosirii matematicilor în sociologie, pentru ca ea să fie bună, trebuie ca și concepția sociologică generală să fie adecvată realității sociale, adică să fie nemecanicistă. Viciul de metodă, la Haret, plecase de la viciul de concepție; or, astăzi, există promotori ai tehnicilor matematice în sociologie care, beneficiînd de o asemenea concepție, utilizează matematicile structurale în analiza sociologică. Aceste matematici permit efectiv o mai mare apropiere de tratarea exhaustivă a fenomenelor sociale, dar prin metode nonnumerice, relaționale.

Nu ne-am propus enumerarea tuturor problemelor abordate în lucrare; dincolo de elogi și contestări, *Mecanica socială* a lui S. Haret rămîne în istoria sociologiei românești; o reîntoarcere la spiritul ei, cu cele cîteva rezerve amintite, poate chiar la unele din enunțurile sau aplicațiile ei, este oricînd posibilă, dacă nu necesară, în măsura în care sarcina de reconstrucție a sociologiei ce revine marxismului impune acestuia valorificarea a ceea ce a dat mai bun trecutul.

Fără îndoială, rîndurile de față nu transmit decît o palidă imagine a vieții și activității lui S. Haret — matematicianul, sociologul, „omul școlii“. Fără a diminua cu nimic limitele concepției sale politice și ideologice, cîstîm în el savantul de profund patriotism, pe legiuitorul care, deși deseori tribut ar unor credințe utopice, a înfierat politicianismul, in justiția vremurilor sale.